

I. В. Томаржевськакандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У роботі висвітлено методичні аспекти психологічного супроводу професійно-особистісного становлення студентів у процесі навчання у закладі вищої освіти. Здійснено аналіз досліджень особистості професіонала. Розглянуто наукові підходи до використання термінів «професійне» та «особистісне становлення». Розкрито зміст тренінгової програми розвитку професійно-особистісних якостей студента-психолога та подано результати її впровадження.

Ключові слова: професійно-особистісне становлення, студенти-психологи, психологічний супровід, тренінгова програма.

Постановка проблеми. Питання особистісного розвитку і формування готовності студента до майбутньої професійної діяльності є ключовими у діяльності вищих навчальних закладів. Це зумовлено тим, що під час етапу «первинного» засвоєння професії, який приходить саме на період навчання у вищому навчальному закладі, здійснюється процес самовизначення студента, формується його світогляд, індивідуальні форми виконання тих чи інших завдань, поведінка в спілкуванні. Отже, дедалі актуальнішою стає проблема виявлення зв'язку і взаємозумовленості двох процесів: розвитку особистості і становлення фахівця.

Важливо також звернути увагу спеціалістів на методики розвитку і корекції особистісних якостей майбутнього фахівця-психолога. Ці методики базуються на вивченні професійних і особистісних характеристик студента-психолога.

З нашої точки зору, професійне становлення, окрім необхідності відповідати вимогам конкретної професійної діяльності, має розглядатись у контексті вирішення професійно важливих завдань, що поступово ускладнюються та сприяють оволодінню фахівцем необхідним комплексом професійно значимих ділових, особистісних, комунікативних, моральних якостей тощо. Певна комбінація професійно значущих і психодинамічних якостей особистості зумовлює успішне опанування професії психолога та ефективну діяльність у межах цієї професії.

Професійна підготовка у вищому навчальному закладі, окрім формування професійно важливих якостей майбутнього психолога, вимагає ще й формування необхідної компетентності, до якої належать вичерпні знання предмета і об'єкта діяльності, вміння розбиратися в будь-якому нестандартному питанні, здатність пояснити певні явища, що пов'язані з діяльністю психолога, точно оцінити якість своєї роботи та її наслідки, поставити завдання і

забезпечити рішення конкретних проблем, з якими зустрічається психолог у своїй діяльності, тобто це майстерність, яка полягає не стільки у виконанні, скільки в організації і системному розумінні проблем, пов'язаних із діяльністю психолога. Саме тому формування компетентності є результатом досягнення студентом на певному етапі зрілості у своїй майбутній професійній діяльності, спілкуванні і співробітництві, що характеризує становлення особистості і індивідуальності професіонала.

Дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених показують низку як професійних, так і особистісних якостей психолога, які формуються саме у період навчання у вищому навчальному закладі.

Останнім часом дослідження особистості професіонала ведуться в кількох напрямках. Багато робіт присвячено вивченню індивідуально-психологічних особливостей особистості в праці. Інтерес до цього напрямку зумовлений тим, що з експериментальної точки зору простіше здійснити поглиблене вивчення однієї або кількох рис особистості, ніж досліджувати цілісну особистість.

Більшість наявних методик теж спрямовано на діагностику окремих рис або їх комплексів. Постановка у формі спостереження однієї властивості особистості дає змогу більш глибоко і детально простежити прояв цієї властивості у професійній діяльності та її вплив на процес і результат роботи. Найчастіше роботи цього напрямку йдуть від запитів практики і присвячені якомусь конкретному виду професійної діяльності.

Для кожного виду діяльності набір професійно важливих якостей може бути досить специфічний. Посилена увага до певної якості особистості дає змогу розробляти практичні рекомендації з урахування, корекції і цілеспрямованого формування цієї властивості у професійній діяльності. Багато рекомендацій апробовані, їх практична цінність підтверджена.

Роботи цього напрямку часто є складовими частинами комплексного дослідження, що має на меті розглянути цілісний комплекс професійно важливих якостей, їх взаємозв'язок і взаємовплив у процесі конкретної професійної діяльності. Оскільки у психолого-педагогічній літературі широко використовується термін «професійне становлення» особистості, а сучасні дослідники розглядають його з різних позицій та підходів, доречно детальніше зупинитися на окремих із них.

Наприклад, Т. Кудрявцев розглядає «професійне становлення» як тривалий процес розвитку особистості із початку формування професійних намірів до повної реалізації себе в професійній діяльності. Центральною ланкою цього процесу виступає професійне самовизначення [2].

На думку Е. Зеєра, професійне становлення, яке розглядається як «формування» особистості, адекватної вимогам професійної діяльності, припускає використання сукупності розгорнутих у часі прийомів соціальної взаємодії особистості, включення її в різноманітні професійно значущі види діяльності [1; 3]. Такий підхід до розуміння процесу соціалізації дає змогу говорити про те, що особистість у цьому процесі має змінитися так, щоб відповідати вимогам професійної діяльності.

Спроби охарактеризувати процес професійного становлення та його стадії знаходимо також у роботах В. Бодрова, А. Деркача, В. Зазикіна, Є. Климова, С. Максименка, А. Маркової, Л. Мітіної, Н. Самоукіної, Д. Сьюпера, В. Шадрікова, Т. Щербан та ін.

Е. Климов пропонує таку послідовність стадій професійного становлення: *оптација* – період вибору професії в навчально-професійному закладі; *адаптація* – входження в професію і звикання до неї; фаза *інтернала* – придбання професійного досвіду; *майстерність* – кваліфіковане виконання трудової діяльності; *фаза авторитету* – досягнення професійно високої кваліфікації; *наставництво* – передача професіоналом свого досвіду. Вчений зараховує професію психолога до типу «людина–людина» як професію, що вимагає спеціальних знань, умінь, навичок, тобто спеціального навчання (кваліфікації) працівника, в процесі якого формуються вторинні ознаки спеціальності. До цих ознак належать доброзичливість, почуття емпатії, емоційна стійкість, інтелектуальна активність, високий рівень професійних знань, вміння спілкуватися з людьми, доброта, тактовність, спостережливість та ін. [4].

Повертаючись до питання професійного становлення майбутніх психологів, зазначимо, що останнє відбувається в рамках професійної підготовки у ВНЗ і є доволі складним процесом, що потребує врахування специфіки студентського віку як важливої стадії особистісного розвитку, виявлення сутності етапів та детермінуючих фак-

торів становлення професіонала у сфері психології, визначення ролі і місця здібностей, інтересів, мотивів та індивідуально-особистісних особливостей у формуванні професійно важливих якостей спеціаліста, а також оптимізації умов здійснення успішного професійного розвитку.

У роботах О. Бондаренка, Н. Коломінського, В. Панка, Н. Пов'якель розкриваються ідеї впровадження «рівневого» підходу в контексті розв'язання проблеми підготовки та подальшого професійного становлення психологів, що передбачає наявність чіткої структури умінь та якостей майбутнього фахівця.

В. Панок вказує на значимість процесу професійної підготовки в межах навчання у ВНЗ та пропонує трирівневу структуру отримання професійних психологічних знань [5]. Основу першого, загальнонаукового рівня мають становити теорії, гіпотези та факти, що встановлені в дослідженнях. Другий рівень – це практична психологія, третій – прийоми і досвід роботи у конкретній техніці (техніках), або так званий індивідуально-типологічний рівень, покликаний урахувати особливості кожної особистості, що навчається.

На думку Н. Чепелевої, система організації підготовки практичного психолога має включати світоглядний, професійний та особистісний рівні, спрямовані як на формування професійної свідомості, психологічної культури та професійно значущих особистісних якостей, так і на оволодіння відповідною системою знань, технологією практичної діяльності майбутнього психолога [7].

Перспективними ми вважаємо ґрунтовні дослідження механізмів професійного становлення і професійного розвитку майбутнього психолога, що допоможе оптимізувати процеси професіоналізації і особистісного зростання під час освоєння фаху з урахуванням реформування системи освіти та потреб сьогодення [6]. Крім того, актуальною вважаємо роботу над впровадженням у навчально-виховний процес програм психологічного супроводу професійного становлення майбутніх фахівців, що забезпечить збалансованість процесу професіоналізації, ефективність процесу особистісно-професійного вдосконалення молодого покоління та успішність в обраній професійній сфері.

Мета статті полягає в розкритті методичних аспектів психологічного супроводу професійно-особистісного становлення студентів у процесі навчання у ВНЗ та змісту тренінг-програми. Здійснено аналіз результатів впровадження цієї програми.

Матеріали і методи дослідження: теоретичні – аналіз, порівняння та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження; емпіричні – опитування, спостереження, методики: 16-факторний особистісний опитувальник (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16 PF) Р. Кеттела; «Опитувальник емоційної емпатії» А. Мехребіана.

Виклад основного матеріалу. Оптимальні освітні умови, які створюються у ВНЗ для продуктивного навчання студентів, застосовувані технології психолого-педагогічного супроводу студентів відкривають можливості для всебічного професійно-особистісного розвитку.

Мета особистісно орієнтованої професійної освіти – розвиток спрямованості, компетентності, професійно важливих якостей і психофізіологічних властивостей.

Сформулюємо основні концептуальні положення особистісно орієнтованої професійної освіти:

- особистісний та професійний розвиток студента розглядається як головна мета, що змінює місце суб'єкта навчання на всіх етапах професійного освітнього процесу. Це передбачає суб'єктивну активність студента, який сам творить вчення і самого себе;

- критеріями ефективної організації професійної освіти виступають параметри особистісного та професійного розвитку;

- як психолого-дидактична одиниця професійної освіти розглядається навчально-професійна ситуація, яка моделює всі складники професійного освітнього процесу;

- соціально-професійні особливості особистості педагога інтегруються в зміст і технології навчання, стають чинниками професійного розвитку студентів;

- орієнтація на індивідуальну траєкторію розвитку особистості студента призводить до зміни співвідношення нормативних вимог до результатів освіти, виражених у держстандартах освіти, та вимог до самовизначення, самоосвіти, самостійності та самоздійснення у навчально-професійних видах праці;

- запорукою повноцінної організації професійного освітнього процесу стає співпраця педагогів і студентів.

З огляду на сутність особистісно орієнтованої професійної освіти, визначимо основний зміст психологічного супроводу студентів. Найважливішим принципом психологічного супроводу виступає визнання права суб'єкта освіти самому приймати рішення про шляхи свого професійного становлення і нести відповідальність за їх наслідки. Мета психологічного супроводу – повноцінна реалізація професійно-психологічного потенціалу особистості та задоволення потреб суб'єкта діяльності. Головне – допомогти людині реалізувати себе у професійній діяльності.

Реалізація функцій психологічного супроводу можлива у разі використання особистісно орієнтованих технологій професійного розвитку:

- розвиваючої діагностики;
- тренінгів особистісного та професійного розвитку і саморозвитку;

- психологічного консультування з проблем соціально-професійного розвитку;

- особистісно орієнтованих тренінгів підвищення соціально-професійної та психолого-педагогічної компетентності;

- тренінгів самоврядування, саморегуляції емоційно-вольової сфери та самовідновлення особистості.

Для роботи з групою студентів-психологів був створений тренінг «Розвиток професійно-особистісних якостей», який мав на меті сформулювати інтерес до спеціальності психологія, розвинути такі професійно важливі якості, як емпатійність, рефлексивність, дипломатичність, емоційна стабільність, наявність високого самоконтролю. Тренінг має комплексні завдання, вивчення яких передбачає розвиток таких професійно-важливих якостей як впевненість у собі, емпатійність, рефлексивність, вміння читати невербальні сигнали, зниження рівня ситуативної тривожності, навички встановлення контакту.

Тренінг-програма запропонована для групової роботи зі студентами-психологами віком від 18 до 20 років, які потребують розвитку професійно-особистісних якостей. В групі одночасно можуть працювати від 8 до 14 осіб. Тривалість одного заняття – 80 хвилин (тобто одна повна пара). Заняття проводилися один раз на тиждень. Тренінг розрахований на студентів вищих навчальних закладів, які навчаються на спеціальності «Психологія».

Під час проведення тренінгу можна очікувати таких результатів:

- розвиток емпатійності;
- розвиток критичного мислення;
- розвиток навички активного слухання;
- корекція рівня ситуативної тривожності;
- активізація усіх професійно важливих якостей психолога;
- здобуття навичок сенситивності.

За результатами впровадження тренінгу було проведено повторне дослідження студентів-психологів і були виявлені зміни. Згідно з Тестом Кеттела, помітне зниження за шкалою L, яка відповідає за критерій довірливості – підозрілості (рис. 1). Якщо до впровадження показники становили 8 ступенів у середньому, то після тренінгу цей показник дорівнював 6,8 ступенів, що свідчить про зниження підозрілості. Відбулось зниження показників за критеріями спокій – тривога (критерій O). Якщо до впровадження показники становили 7,5 ступенів, то після впровадження програми – 6,5 ступенів, що може свідчити про зниження тривожних тенденцій. Помітне збільшення показників ми можемо спостерігати за шкалами A, I, N. Критерій A відповідає за замкнутість – товарицькість. До впровадження програми показники в середньому становили 4,7 ступенів, після – 6 ступенів у середньому. Критерій I від-

повідас за чуттєвість, до цього компонента як раз можна зарахувати емпатійність. У студентів цей показник був середнім – 5,1 стенив. Після тренінгу показник виріс до 6 стенив у середньому.

Згідно з Тестом Кеттела (форма С) у студентів-психологів були виявлені такі особливості: високі показники по фактору L, який відповідає за емоційне ставлення до людей, фактору O, який свідчить про емоційну напруженість.

Після тренінгу була проведена повторна діагностика, яка показала покращення показників:

- загальне зниження рівня підозрілості на 18,75%;
- загальне зниження рівня тривожності на 13,33%;
- збільшення рівня товариськості на 27,65%;
- збільшення рівня чуттєвості на 17,64% ;
- збільшення рівня дипломатичності на 12,5%.

Також нами був помічений загальний ріст рівня емпатії: середній рівень емпатії спостерігався у 40% студентів-психологів, і після тренінгу цей показник змінився, показники збільшилися до 60% (табл. 1.).

Треба зауважити зміну в термінальних цінностях студентів-психологів, оскільки зріс інтерес до досягнень у навчанні і пізнанні, а також рівень саморозвитку і самопізнання. Зазначаємо ефективність проведеної психологічної роботи зі студентами-психологами.

Висновки. Професійне становлення – це тривалий процес розвитку особистості із початку формування професійних намірів до повної реалізації себе в професійній діяльності. Особистісне становлення – невід’ємна частина професіоналізації, яка, будучи динамічною за своєю природою, розвивається в процесі вищої професійної освіти. Провідною складовою частиною готовності до майбутньої професійної діяльності є особистісна

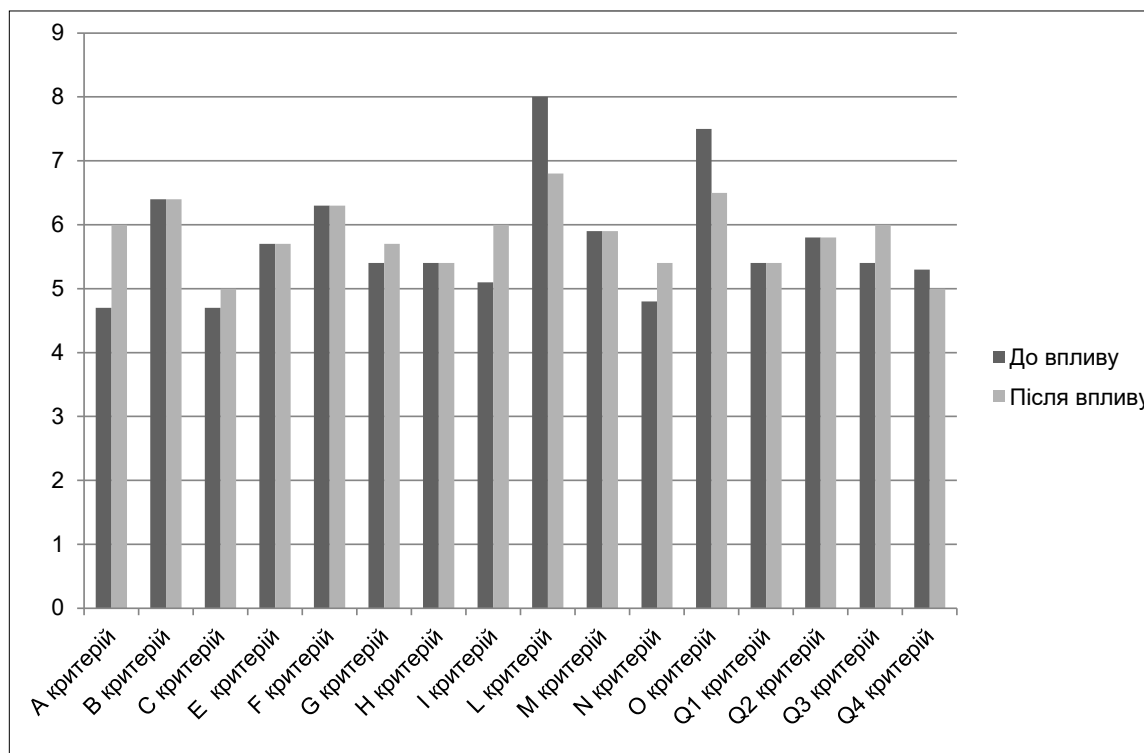

Рис. 1. Результати розподілу показників студентів за особистісними факторами методики Кеттела

Таблиця 1

**Рівень прояву емоційної емпатії студентів-психологів
(за методикою «Опитувальник емоційної емпатії» А. Мехребіана)**

Досліджувана ознака	Рівень прояву	Відсоток респондентів			
		Експериментальна група		Контрольна група	
		До формульовального експерименту	Після формульовального експерименту	До формульовального експерименту	Після формульовального експерименту
Емпатія	Високий	10	10	10	10
	Середній	40	60	30	30
	Низький	40	30	50	50
	Дуже низький	10	0	10	10

готовність, оскільки психолог має володіти спеціальними знаннями і навичками.

З метою успішного формування професійно-особистісних якостей студентів-психологів потрібно впроваджувати програми психологічного супроводу студентів-першокурсників, створювати спецкурси зі спеціалізації, майстер-класи, проводити соціально-психологічні тренінги. Отримані під час дослідження результати мають практичну значущість, можуть використовуватись у процесі викладання відповідних курсів.

Література:

1. Антонова Н.О. Психологічні детермінанти готовності до професійної діяльності психолога. *Психологічні науки* : збірник наукових праць. Т. 2. Вип. 6. Київ, 2009. С. 13–24.
2. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология высшей школы : Учеб. пособие для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Минск, 1981. 383 с.
3. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. 2-е изд., стер. Москва : Изд. центр «Академия», 2007. 240 с.
4. Климов Е.А. Психология профессионала. Москва : Издательство «Институт практической психологии», Воронеж : «МОДЭК», 1996. 400 с.
5. Панок В.Г. Основні напрями професійного становлення особистості практичного психолога у вищій школі. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 14–17.
6. Томаржевська І.В., Хартман О.Ю. Теоретичні засади дослідження проблем професійно-особистісного розвитку спеціаліста соціономічної сфери. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. Випуск 1. Том 2. Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 74–78.
7. Чепелева Н.В. Становлення професійної компетентності в системі вузівської підготовки практичних психологів. *Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія* : збірник наукових праць. Київ : Гнозис, 1998. 605 с.

Томаржевская И. В. Психологическое сопровождение профессионально-личностного становления студентов-психологов

В работе освещены методические аспекты психологического сопровождения профессионально-личностного становления студентов в процессе обучения в вузе. Осуществлен анализ исследованной личности профессионала.

Рассмотрены научные подходы к использованию терминов «профессиональный» и «личностное становление». Раскрыто содержание тренинговой программы развития профессионально-личностных качеств студента-психолога, и представлены результаты ее внедрения.

Ключевые слова: профессионально-личностное становление, студенты-психологи, психологическое сопровождение, тренинговая программа.

Tomarzhavska I. V. Psychological support to the professional development of future psychologist at the university

In work it is examined the issue of professional development of the future psychologists at the university. The questions of personal development and formation of readiness of the student for future professional activity are the key in the work of higher educational institutions. Professional development is a long process of personality development from the beginning of the formation of professional intentions to full realization of a professional activity.

Key words: personal development, professional development, student-psychologist, psychological support, training program.